

Afetlerde hangi toplumlar daha fazla ölür?

Serdar Günay

Dr. İnşaat Yüksek Mühendisi

Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Voltaire (1694-1778), *Candide* (İyimserlik) adlı eserinde, 1755 Lizbon depremine de yer verir. Romanın kahramanı *Candide*, akıl hocası Dr. Pangloss ile bir yolculuk sırasında, tam bu korkunç depremin olduğu sırada Lizbon'dadır. Şehri harap eden depreme, ilahi gazap yerine doğal nedenlerle açıklamalar getirdikleri için Engizisyon tarafından yargılanırlar. Tam cezalarını çekmek üzereyken bir artçı deprem onları kurtarır.

Yüzyıllar sonra, Aydınlanma Çağı'ndan üç asır sonra, hayatı bilim ve akıl yerine, hala metafizik inançlarla yorumlayan toplumlar, afetlerde daha fazla can kaybı yaşama eğilimindedir. Bilinçli yapılaşma ve etkili bir kriz yönetimi olmaksızın, kâderci bir anlayışla yaşamlarını sürdürdüklerinden, afetlere karşı korunmasızdırlar. Bu tür toplumlar, afetlerden sonra sorumluluğu, kendilerinde veya afetlerle mücadele eden sorumlu yöneticilerde aramazlar. Çünkü suçlu kaderdir; yönetmeliklerin bile hayal edemediği büyüklükteki ivmelere neden olan depremdir, saatlerce dinmeyen yağmurdur, doğanın dizginlenemeyen öfkesidir. Bilim ve akli esas olarak hayatı yorumlayan toplumlarda ise, vatandaşlar dere yataklarında ya da ovalarda önlem almadan yapılaşmaya gitmez; yöneticiler de bu tür uygulamalara izin vermek bir yana, onları affedecek yasalar çıkarmaz.

Bu toplumların mühendisleri, yetkinlikleri sırasıyla üniversiteler, uzman mühendisler ve devlet tarafından onaylanan, yüksek standartlara sahip profesyonellerdir. Eğer tahmin edilenden daha büyük hasarlara yol açan bir afette karşılaşırsa, önemli dersler çıkarılır ve gerekirse yöntemler, yönetmelikler ve yasalar değiştirilir. Sorumlular adilce yargılanır; hatalı yöneticilerin bir bedel ödemesi veya istifa etmeleri beklenir. Akli ve bilimi esas alan toplumlarda yapılaşma süreçleri; tasarım, uygulama ve denetim aşamalarında standartlaşmıştır, kişisel ve gruba özel uygulamalara yer verilmez.

Yeğenlere imtiyaz

Başka hangi toplumlar afetlerde daha fazla ölür? Bu noktada bazı kavramları açıklamak faydalı olacaktır. Nepotizm, kelime kökeni itibarıyla Latince *nepos* (yeğen) kelimesine dayanır ve tarihsel olarak özellikle Reform hareketi öncesi Papalar tarafından yeğenlerine sağlanan ayrı-

calıkları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu dönemde bazı Papalar, aile üyelerini -özellikle yeğenlerini- yüksek kademelere yerleştirerek kiliseyi kişisel ve ailevi çıkarlarına hizmet eden bir yapı haline getirmiştir. Papalar, bekâr olduklarından, kan bağlarını sürdürürebilmek ve ailelerinin çıkarlarını koruyabilmek için yeğenlerini (bazı durumlarda gayri meşru çocuklarını) önemli kilise görevlerine atamışlardır. Bu tür uygulamalar, kilisenin etkinliğini ve saygınlığını tartışmaya açmış, liyakatsizlik ve yozlaşma eleştirilerine neden olmuştur.

Günümüze uyarlısak, nepotizm, bir kişinin ailesini, yakın arkadaşlarını veya akrabalarını, niteliklerine ve liya-

katlerine bakmaksızın ayrıcalıklı konumlara getirmesi veya kayırması anlamına gelir. Nepotizm ile yakından ilişkili bir diğer kavram ise favorizmdir. Favorizim, toplulukların iç grup ve dış grup olarak ayrılmasından kaynaklanır. Bu ayrım sürecinde, etnik veya bölgesel ayrımcılık, tarikatçılık ve mezhepçilik gibi faktörler devreye girerek, iç gruplara ayrıcalık tanınırken dış gruplar dışlanır. Kamu kurumlarında bu durumlar, yetenekli kişilerin hak ettikleri pozisyonlara gelmesini engeller ve sistemin verimliliği ile adalet duygusunu zedeler.

Liyakat yerine sadakat

Liyakat, bir kişinin bilgi, yetenek, deneyim ve becerileriyle bir göreve layık olması anlamına gelir. Genellikle, hak edenin ödüllendirildiği ve üst pozisyonlara getirildiği adaletili bir sistem anlayışını ifade eder. Liyakat kavramı, özellikle kamu yönetimi ve akademik alanlarda, bireylerin başarılarına, performanslarına ve niteliklerine dayalı olarak

değerlendirilmesini vurgular.

Nepotizm ve favorizim, temelinde güven arayışı, karşılık ve sadakat beklentisini barındırır. Liyakat yerine sadakatin önceliklendirildiği toplumlarda, afetlerde daha çok insan hayatını kaybeder. Çünkü bu tür toplumlarda, afet öncesi risk yönetimi ve afet sonrası kriz yönetimi genellikle yetkin olmayan kişiler tarafından yürütülür. Bu da, uzmanlık gerektiren alanlarda yanlış kararlar alınmasına ve kaynakların etkisiz kullanılmasına yol açar. Liyakat yerine kişisel bağların öncelik kazanması, kurumlarda yozlaşmaya ve toplum genelinde motivasyon ile güven kaybına neden olur. Böyle toplumlarda, farklı gruplar afetleri akılcı bir şekilde değerlendirmek yerine, kendilerinden olmayan dış grubu suçlama eğilimindedir. Nepotizm ve favorizmin tersi, liyakat ve adalet temelli bir cemiyet oluşturmaktır. Cemiyet, bireylerin farklılıklarına rağmen ortak değerler ve amaçlar etrafında örgütlendiği bir yapıdır. Cemiyet olamamış toplumlar, afetlerde daha fazla ölürlor.

Neopolitizm yerine liyakat

Dönemin iyimser düşünürlerinin aksine, Voltaire "olabilecek dünyaların en iyisinde" yaşamadığımızı söyler ve akıl ile bilimi esas alarak "yeryüzündeki yaşamı bizzat düzenlemeye" çağırır insanları. Aydınlanma Çağı'ndan yüzyıllar sonra, bu çağı iskalamış bir toplum, kâdercilik ve nepotizm yerine liyakat ve adalet temelli bir cemiyet oluşturabilir mi? Hele böyle bir toplumun vatandaşları, adaleti ancak kendilerine dokunduğunda hatırlıyor; liyakatsizlik ve nepotizmi, "ben de zamanında çok haksızlığa uğradım" ya da "ben yapmazsam/biz yapmazsak başkaları yapacak" şeklinde içselleştirip rasyonalize ediyorsa?

Voltaire'in 1759 yılında yayınlanan *Candide* romanı, ilginç bir şekilde İstanbul'da sonlanır. Romanın kahramanı *Candide*, İstanbul'a gelmeden önce Venedik'te tahtını kaybetmiş altı kralla bir karnavalda karşılaşır ve birlikte yemek yerler. Voltaire'in mizahi ve ironik bir şekilde kurguladığı bu sahnede, altı kraldan biri, padişahlıktan çekilmek zorunda bırakılan III. Ahmet'tir. *Candide* ve arkadaşları, dönemin İstanbul'unda bir Türk köylüsünden çalışmanın erdemini öğrenirler; köylü, çalışmanın "can sıkıntısını, kötü alışkanlıkları ve yoksulluğu uzaklaştırdığını" anlatır. Metafizik tartışmalara tamamen sırt çeviren kahramanlarımız, bir bahçe olarak emekleri sayesinde mutlu bir yaşam sürerler. Dr. Pangloss, bir boşluk anında metafizik bir tartışma başlatmaya kalktığı anda, *Candide* ünlü yanıtını verir ve roman sona erer: "Bunlar güzel sözler, ama bahçemize de bakmamız gerek!"

